

בין מלחמה לשואה

לציון 80 שנה
לפרוץ מלחמת
העולם ה-II

Hitler watching German soldiers marching into Poland in September 1939
Bundesarchiv, Bild 183-S55480 / CC-BY-SA 3.0

התכנית ללימודי השואה באקדמית גליל מערבי מתכבדת להזמין אתכם
לסדנת חוקרים לציון 80 שנה לפתיחת מלחמת העולם ה-II:

יום רביעי, ו' בכסלו תש"פ, 4.12.19
האקדמית גליל מערבי, עכו, בניין בית הסטודנט, אולם כנסים

תקציר הרצאה בכנס: מלחמת העולם השנייה והשואה

מכללת הגליל המערבי, יום רביעי, 4.12.2019

דניאלה אוסצקי שטרן

שם ההרצאה: "יוזף גבלס: תעמולה, אנטישמיות ומלחמה"

שר התעמולה הנאצי יוזף גבלס היה אחד האנשים המקורבים ביותר להיטלר במשך שנות מלחמת העולם השנייה. הוא קשר את גורלו בגורל היטלר ולמעשה היה שותף מלא להנהגת גרמניה בתקופה זו. פעולותיו של גבלס ייבחנו בהרצאה על רקע אירועי השנה האחרונה למלחמה.

גבלס שימש השר לתעמולה ולהשכלת העם החל ממרץ 1933, אך לאחר ניסיון ההתנקשות בפיהרר, ביולי 1944, קיבל לידי סמכויות חדשות כ"ממונה הרייך למען מאמץ המלחמה הטוטאלית". כך, בעוד גרמניה הלכה והידרדרה לתבוסה, הייתה זו בשביל גבלס דווקא תקופת עלייה ושיא, שבה ניצל את כישוריו. מעמדו התחזק והוא ניסה להשפיע על הנהגת מדיניות רדיקלית יותר מזו שהונהגה עד כה. בנוסף אתאר את אופיו המורכב ואת יחסיו הבעייתיים עם חברי מפלגה ומקורבים, בין השאר באמצעות יומניו, כתביו ונאומו. גבלס כתב יומנים במשך למעלה מעשרים שנה, מאז 1923 ועד ימיו האחרונים בברלין המופצצת, באפריל 1945.

ואכן, על אף המצב הקטסטרופלי שאליו נקלעה גרמניה בשנה האחרונה של המלחמה, לא פסקה השמדת היהודים. יתרה מזאת, היא אף הואצה, כאשר גרמניה בחרה להרחיב את ביצוע "הפתרון הסופי" לטריטוריות חדשות, שהבולטת בהן היא הונגריה, ממנה גורשו כ-437,000 יהודים, בחודשים מאי-יולי 1944, רובם לאושוויץ. כביטוי נוסף להמשך מדיניות ההשמדה, חוסלו בשנה זו הגטאות האחרונים.

בהרצאה אסקור גם את מכונת הפרופגנדה הנאצית, מבית מדרשו של גבלס, ומקומה בשימור ובחיזוק המוטיבציה להמשך הצורך בהשמדת היהודים. התעמולה הדגישה בפנייה אל העם הגרמני הכואב את ההכרחיות שבהמשך הלחימה, למרות העמידה בפני האבדון והתבוסה. שני נושאים עיקריים שהיא הדגישה

היו הסכנה הבולשביקית – הגיהינום אליו תשקע גרמניה אם תנוצח על ידי ברית-המועצות; והסכנה היהודית – היהדות הבינלאומית, שמאיימת על העולם כולו ומבקשת לא פחות מהכחדה מוחלטת של הגרמנים. בשל כך, הטיפה התעמולה שוב ושוב לעם הגרמני להחזיק מעמד ולהמשיך בלחימה ובמאבק, שהוא אינו אלא לחיים או לחידלון. הניסיון להבנת הקשר בין שני תהליכים סותרים אלו, התבוסה הקרבה והמשך ההשמדה, יעמוד במרכז הדין.

**דנקירק ו"ארי-ים" תמורת מדגסקר – השפעת האידיאולוגיה על מדיניות החוץ של גרמניה
ומהלכיה הצבאיים ב-1940/ ד"ר ירון פשר (האקדמית גליל מערבי)**

ההרצאה תעסוק באפיזודה הבלתי פתורה של פינוי חיל המשלוח הבריטי מדאנקירק שבאה בעקבות פקודת עצירה לכוחות השריון הגרמנים אשר מקורה בהיטלר עצמו קצת לפני שהוורמכאט מגיע למובלעת סמוך לגבול הצרפתי-הבלגי לחופי העיירה דנקריק. הסיבה לאותה פקודה נותרה בגדר תעלומה, כמו כן גם הסיבה לחוסר החלטיות של היטלר במתן פקודה מיד אחרי פינוי הכוחות הבריטים לחצות את תעלת למאנש ולפלוש לאי הבריטי, תכנית שכבר היתה מוכנה וקיבלה את שם הקוד מבצע "ארי-ים".

ישנם שלל הסברים צבאיים ולוגיסטיים לשתי הטעויות האסטרטגיות הללו של היטלר. ההרצאה תציע גישה חדשנית בלתי קונבנציונלית ותנסה להציג את פרשת מדגסקר שקורמת עור וגידים ממש במקביל כסיבה גיאופוליטית הכרוכה ככל הנראה במחווות פיוס מצד הפיהרר כלפי צר'ציל.

"היכן שיש פרטיזן-יש יהודי, והיכן שיש יהודי-יש פרטיזן": לחימה והשמדת היהודים בשטחה של ביילרוס בקיץ-סתיו 1941

ד"ר לאוניד ריין

מכון הבינלאומי לחקר השואה יד ושם

פלישה גרמנית לבריה"מ, אשר החלה בשעות הקטנות של בוקר ה-22 ביוני 1941 היוותה נקודת מפנה ועליית מדרגה במדיניות האנטי-יהודית של הרייך השלישי. אם עד כה דובר בפתרון טריטוריאלי של השאלה היהודית כלומר על הגירה או הגליה של היהודים אל מחוץ לתחומי הרייך השלישי, מלחמה כנגד בריה"מ, מדינה אשר לפי תפיסה הנאצית הייתה נשלטת על ידי יודו-בולשביזם, פתחה פתח לרעיון של השמדה פיזית של היהדות. גם אם בפתח מבצע "ברברוסה" שם שניתן לפלישה לבריה"מ, המחשבה של הנהגה הנאצית עדיין נעה לכיוון הגליה של יהודי אירופה מעבר להרי אורל, הדינמיקה של המלחמה הביאה די מהר לשינוי התפיסה. מצד אחד בסיום 1941 הסתבר לכל הדרגים של גרמניה הנאצית כי הגעה להרי אורל לא נראית באופק וכי בריה"מ רחוקה מלהיות מובסת. מצד שני, לצורת הלחימה הגרמנית, אשר היסטוריון הצבאי אמריקאי רוברט צ'יטינו הגדיר כ"מלחמה ניידת" ואשר התבטאה בפריצות של כוחות השריון גדולים לעומק שטח האויב, היה תוצר לווי של השארת כיסי ההתנגדות של כוחות סובייטיים בעורף הגרמני. בשטחה של ביילרוס, אזור הביצות והיערות בדרום הארץ, אשר היווה גם קו התפר בין אזורי הפעולה של קבוצות צבאות מרכז ודרום, היווה קרקע פורייה להתפתחות תנועת גרילה אשר סיכנה את קווי האספקה של כוחות וורמאכט הלוחמים. בסוף קיץ 1941 נשלחה בריגדת הפרשים של ס"ס כדי לאבטח את האזור הזה. מבצע טיהור של ביצות פריפייט התפתח למסע השמדה הטוטאלית של היהודים הגרים באזור זה מאחר ולפי תפיסה הנאצית יהודים היוו הגורם העיקרי מאחורי פעילות עוינת לגרמנים. השמדה של קהילות יהודיות שלמות התפשטה במהירות לאזורים המרכזיים ומזרחיים של ביילרוס כאשר רצח המוני התחולל בצל קרבות על סמולנסק וויאזמה, אשר התנהלו בין אוגוסט ואוקטובר 1941 וחלשו גם על פני אזורים מזרחיים של ביילרוס. גם כאן דאגה לביטחון העורף של הכוחות הלוחמים שולבה בראיית היהודים באופן כללי כי גורם המסכן את בטיחות הזאת. לא במקרה כנס מיוחד ללוחמה אנטי-פרטיזנית אשר נערך בעיר מוגילב במזרח ביילרוס בסוף ספטמבר 1941 סוכם בנוסחה "היכן שיש פרטיזן-יש יהודי והיכן שיש יהודי-יש פרטיזן". בהרצאתי המוצעת אני מתכוון לעמוד על הקשר בין הלחימה בחזית המזרח בשנת 1941 לבין התפתחות מדיניות השמדת היהודים בשטחה של ביילרוס.

מי היו אחרוני הסטודנטים היהודים לרפואה בברלין?

(בהסתמך על עבודות הגמר שאושרו לאחר בחינת ה-MD 1933-1938)

פרופ' (אמריטוס) אשל גדעון.

חטיבת הילדים ב"ח "שמיר" "אסף הרופא". הפקולטה לרפואה ע"ש סאקלר, אוניברסיטת ת"א.

עם עליית הנאצים לשלטון היו כ-900 סטודנטים לרפואה רשומים בפקולטה שבברלין.

בבוקרו של ליל הבדולח (9-10.11.38), התקבלה שיחת טלפון ממשרד החינוך הפרוסי במשרדו של רקטור אוניברסיטת ברלין (כמו גם בכל האוניברסיטאות בגרמניה). בעקבותיה סולקו, ללא יוצא מהכלל, כל הסטודנטים היהודים האחרונים באוניברסיטה.

בכך תמו להם כ-130 שנות לימודי רפואה לסטודנטים יהודים בברלין.

במחקר זה, המבוסס על עבודות ההסמכה MD של הסטודנטים היהודים בברלין. נציג לראשונה את קורותיהם של אחרוני הסטודנטים לרפואה.

איך התנהל תהליך ההדחה של הסטודנטים בתחילת השלטון הנאצי וגם החוקים וההגבלות שהצרו את דרכיהם בהמשך השנים. (רשימה כרונולוגית של החוקים הרלוונטיים תוצג).

משום מה, דווקא, הגשת עבודת המחקר לבחינת ההסמכה (בחינת ה-MD) נותרה פתוחה בפניהם עד לשנת 1937 (לילידי גרמניה) ואף מאוחר יותר לסטודנטים יהודים בעלי נתינות זרה.

כיצד ניצלו סטודנטים יהודים ילידי גרמניה, קשרים אישיים ומצבים "פוליטיים" כדי לסיים את לימודי הרפואה?

מה היו נושאי המחקר ומי היו המנחים, "אויב" או "ידיד" ?

חלק גדול מהסטודנטים סולקו תוך כחודשיים ממניעים פוליטיים או בסלקציה לפי וותק בלימודים (כאשר הסטודנטים החדשים, ילידי גרמניה, הורחקו מיד). עקב ההגבלות המיניסטריאליות, החרמות, ההכאות בקמפוס והאווירה העוינת בעיר, פרשו עוד רבים וזאת בעיקר במהלך השנתיים הראשונות.

נאספו 69 עבודות דוקטורט של סטודנטים יהודים אשר למדו תחת השלטון הנאצי והם היוו המסד לעבודה זו. הרקע הדמוגרפי שלהם התקבל מפרק ה-CV אשר הוא חלק אינטגרלי בכל עבודה. המידע האקדמי קליני, כמו גם השמות של הפרופסורים מנחי העבודות, התקבלו מקריאת העבודות.

נמצאו הבדלים דמוגרפיים בין סטודנטים ילידי גרמניה לבין "נתיני חוץ". האחרונים הגיעו לגרמניה, בעיקר, עקב Numerus Clauses שהיה במוסדות האקדמיים ובעיקר בפקולטות לרפואה שבארצות מוצאם. (מזרח אירופה וארה"ב). לאחרוני הסטודנטים ילידי גרמניה, נמצאו גם מאפיינים פרסונאליים אשר אפשרו להם לעקוף את האיסורים.

הדרך שהייתה קשה בעיקר לסטודנטים ילידי גרמניה. הצריכה מאבק אינדיווידואלי ארוך יותר, דבקות במטרה ולעיתים העזרות במנחים "עוינים".

רק לחלק מהסטודנטים, היוותה בחינה זו, השלמת כל החובות האקדמיות. במקרים אלה המניע לעמוד בבחינה הוא ברור. אולם, רוב הסטודנטים עמדו בבחינה עוד לפני השלמת שאר החובות האקדמיות ברפואה.

מה היה המניע של האחרונים לעשות בחינה זו? תשובות לכך נמצאו בכתובים של חלק מה Dissertations, תשובות אחרות, המבוססות על עובדות היסטוריות, יוצגו.

מוטיבציה של החיילים היהודים פליטי ליטא לשרת בדיוויזיה

הליטאית ה- 16 בצבא האדום (עד ינואר 1943) / גלנה יופה

ההרצאה קשורה למחקר העוסק בחיילים היהודים ממוצא ליטאי ששירתו בדיוויזיה הליטאית ה-16 במסגרת הצבא האדום בתקופת מלחמת העולם השנייה. המחקר מתמקד בתקופה המתחילה בפרוץ המלחמה בין גרמניה לברית המועצות בחודש יוני 1941 ועד לשליחת הדיוויזיה לחזית בחודש ינואר 1943. הקבוצה שנידונה במחקר הם פליטים יהודים אשר ברחו מליטא לשטחה של ברית המועצות בימים הראשונים של המלחמה והתגייסו לדיוויזיה הליטאית לאחר הקמתה. במהלך המחקר נבחן תהליך הבניית המוטיבציה של הפליטים להפוך לחיילים: מהשלב הראשוני, שבו הודגשה השאיפה הכללית להצטרף למאמץ המלחמתי במסגרת הצבא האדום, ועד השלב שבו מומשה השאיפה להיות חיילים במסגרת הדיוויזיה הליטאית ה-16, לאחר הקמתה.

חלק מהפליטים היהודים שברחו מליטא לברית המועצות בימים הראשונים של המלחמה הביעו רצון להתגייס כבר בשלב הבריחה. באותה תקופה נבע רצונם להצטרף למאמץ המלחמתי במסגרת של הצבא האדום בעיקר ממניעים אידיאולוגיים, ולא ממניעים לאומיים, ליטאיים או יהודיים. בעיקר בלטו בקבוצה זו צעירים בעלי השקפת עולם קומוניסטית או ציונית-סוציאליסטית, שהרגישו קירבה אידיאולוגית לברית המועצות. למרות רצונם העז, נדחו ניסיונות הגיוס של מרבית הצעירים הללו, בעיקר בשל המדיניות החשדנית של ההנהגה הסובייטית שראתה בפליטים מליטא, כמו תושבי כל האזורים המסופחים אחרים, 'אלמנטים בלתי מהימנים' לשלטון. לכן הפליטים מליטא, הן יהודים והן ליטאים, לא גויסו בהתחלה לצבא, לעומת האזרחים הסובייטיים האחרים בני גילם. הפליטים היהודים המבוגרים יותר, שהצליחו לברוח עם משפחותיהם, לא חשו כלל צורך להתגייס לצבא. כל רצונם היה לשרוד את תקופת המלחמה הקשה רחוק ככל האפשר מהחזית, ולדאוג לקרוביהם.

לאחר שהפליטים היהודים מליטא שהו מספר חודשים בעורף הרוסי, החלו הללו להפנים את הקשיים אשר עימם עליהם להתמודד במציאות החדשה. תובנה זו מהווה נדבך נוסף בהבנת הגורמים שהשפיעו על הגברת המוטיבציה של חלק מהם להצטרף למאמץ המלחמתי במסגרת הצבא האדום. לאחר שנתקלו ברעב, מחסור ברכוש ובבגדים חמים, קושי במציאת מקורות פרנסה ובעיית בדידות וניכור, ראו חלק מהפליטים היהודים מליטא בגיוס לצבא האדום פתרון מתאים למצוקותיהם. ניתן לומר כי תחושת הייאוש, שאפיינה פליטים רבים בעורף הרוסי, מהווה את הסיבה המרכזית שגרמה לחלקם, בעיקר צעירים ומחוסרי משפחות, לפנות ללשכות הגיוס ולדרוש שיגייסו אותם.

הצו להרכבת הדיוויזיה הליטאית ה-16 פורסם על-ידי הממשל הסובייטי ב-18 בדצמבר 1941, כחצי שנה לאחר שהפליטים מליטא שהו בשטחה של ברית המועצות. ההחלטה על הקמת הדיוויזיה הייתה פוליטית גרידא, ונועדה להבטיח את מקומה של ליטא בברית המועצות לאחר המלחמה. למרות כל הניסיונות של ההנהגה הסובייטית לטשטש את האופי היהודי של הדיוויזיה משיקולים פוליטיים, ומאידך להבליט את הפן הלאומי הליטאי שלה, גיוסם של אלפי יהודים ליטאים הפך את הדיוויזיה לתופעה ייחודית. כך, לקראת שליחתה של הדיוויזיה לחזית בחודש ינואר 1943, כשליש מחייליה היו יהודים, רובם המכריע פליטים מליטא. ניתוח ההרכב של קבוצה זו, שנעשה על סמך מדגם המבוסס על נתוני הארכיון המרכזי של משרד הביטחון במוסקבה, מראה שרובם גויסו

ליחידות קרביות והיו בעלי דרגות נמוכות. למרות שכאמור היהודים לא היו רוב בין חיילי הדיוויזיה, בשנה הראשונה לקיומה של הדיוויזיה הם היוו את הכוח הלוחם הדומיננטי בה. העובדה שהמגויסים הפוטנציאליים היו מפורזים ברחבי ברית המועצות, הפכה את תקופת הגיוס לתהליך מורכב וארוך יותר מהמצופה. הפיזור הגאוגרפי של הפליטים היהודים מליטא היה די רחב, כאשר נוצרו שני מרכזי פליטים גדולים: אחד בקו העורף הרוסי באזור אורל, והשני, פחות גדול, ברפובליקות האסייתיות. אם ניקח בחשבון שהגעת הפליטים היהודים מליטא למקום הרכבת הדיוויזיה לא התבצעה, בדרך כלל, באופן מרוכז וברוב המקרים יכלו המתגייסים לברוח ולהימנע מהגיוס, אפשר לשער שמרבית הודי ליטא שהתגייסו לשרת בדיוויזיה הליטאית, אכן עשו זאת מרצון.

ניתוח התנהגותם של הפליטים היהודים מליטא על רקע הקמת הדיוויזיה הליטאית ה-16 במסגרת הצבא האדום מעלה, שהמוטיבציה שלהם לשרת ביחידה צבאית זו נבעה ממספר גורמים שהיו לרוב תלויים האחד בשני. הגורם המרכזי, כפי שהוזכר קודם, היה קשור במצוקות הפיזיות והנפשיות של הפליטים בעורף הרוסי. ככל שמצבם של הפליטים היה רע יותר, כך המוטיבציה להתגייס הייתה גבוהה יותר. הדיוויזיה הליטאית ה-16 הפכה ליעד רצוי במיוחד בעיני חלק מהפליטים היהודים מליטא שהתקשו להסתגל לסביבה הסובייטית הזרה, וסבלו מתחושת ניכור ובדידות. לאחר שנודע להם על הקמת הדיוויזיה הליטאית, נוסף למניעים שצוינו לעיל גם מרכיב לאומי, כאשר השירות ביחידה הליטאית נתפס כמעין חזרה לליטא, לבית האבוד שאליו רצו לחזור.

חלק מהפליטים הגיעו למקום הרכבת הדיוויזיה בכוחות עצמם כמתנדבים, בעוד אחרים גויסו על-ידי לשכות הגיוס המקומיות ונשלחו למקום הרכבת הדיוויזיה בקבוצות קטנות. ניתוח גילאי החיילים היהודים מראה, שכ-10% מבין כל היהודים שגויסו בתקופה זאת היו צעירים מגיל גיוס חובה ולכן לא היו חייבים בגיוס. לאור זאת, ניתן לומר שהתנדבותם מעידה כי המוטיבציה שלהם להתגייס הייתה גבוהה מאוד. היו גם כאלה שלא הביעו קודם לכן רצון להתגייס, אך שינו את דעתם לאחר שנודע להם על הקמת הדיוויזיה הליטאית. לגבי פליטים אלו, ניתן להסיק כי התגייסותם ליחידה זו דווקא מעידה על תחושת הזדהות, ברמה זו או אחרת, עם השאיפות לעצמאות של החברה הליטאית. נוסף על כך, היו פליטים שהתגייסו על רקע הרצון לזכות בהטבות שונות, כגון עזרה למשפחות שנותרו בעורף או הבטחה לקבלת דרגות קצונה בעת הגיוס.

במקרים מסוימים, נבעה המוטיבציה של הפליטים היהודים מליטא בגיוס לצבא האדום, ובפרט בהתגייסותם לדיוויזיה הליטאית, לא רק מסיבות אישיות ומרצון לשפר את תנאי החיים, אלא גם מהשקפות העולם שהחזיקו. יחד עם זאת, המרכיב האידיאולוגי, שהיה בין הגורמים המשפיעים ביותר על המוטיבציה להתגייס לצבא האדום בתחילת המלחמה, לא התגלה כמכריע בתקופת הגיוס לדיוויזיה. גם המרכיב הלאומי היהודי בשלב הגיוס עדיין לא היה מכריע, אך אכן הגביר את רצונם של היהודים להתגייס ולשרת. אחרי תקופה ממושכת של ניתוק מהבית ומהסביבה המוכרת, הגיוס לדיוויזיה הליטאית נתפס על ידי מרבית הפליטים היהודים מליטא שגויסו לדיוויזיה כהזדמנות לחזור למולדת, אפילו אם היא עברה באופן זמני לשטחה של ברית המועצות.

חזרת השליחים הארץ = ישראליים מאירופה בעקבות

פתיחת המלחמה / יחיעם ויץ

ערב פתיחת מלחמת העולם השנייה שהו במדינות אירופה כמה עשרות שליחים מארץ-ישראל - רובם היו שליחי התנועות הקיבוציות - הקיבוץ-המאוחד, הקיבוץ-הארצי - השומר הצעיר וחבר הקבוצות. חלק ניכר היו שליחי הקיבוץ-המאוחד, כי תנועה זאת הייתה התנועה הקיבוצית הגדולה ביותר.

מטרת הרצאתי היא להציג ולנתח את הנקודות הבאות:

מדוע וכיצד שליחי תנועה זאת - שקבוצת השליחים הייתה בפולין - חזרו לארץ ממש בימים הראשונים של המלחמה?

האם הם חזרו לארץ בגלל ההחלטה שלהם עצמם או שמא בגלל הלחץ של חברי התנועה המקומיים?

מה קרה לשליחים שהחלטתו להישאר (כמו אורי קוך-כוכבא מנען שהיה שליח בהולנד). מה הייתה המשמעות של החלטתם?

האם ניתן לערוך השוואה בין ההתנהלות של שליחי הקיבוץ המאוחד לבין ההתנהלות של שליחי הקיבוץ הארצי?

כיצד מנהיגי הארץ קיבלו את פני השליחים? ראוי להתייחס עמדת ברל כצנלסון לנוכח עמדת יצחק טבנקין

כיצד ראו את חזרת השליחים כאות קלון?

מה היה הקשר בין חזרתם להחלטה לשלוח בני הארץ לאירופה כצנחנים.

ד"ר רבקה ברוט

אוניברסיטת תל אביב

"מלחמת העולם השנייה והשואה", המכללה האקדמית גליל מערבי, 4.12.2019

מבט אחר על שיתוף פעולה בין יהודים לגרמנים: המקרה של דוד גרטלר

ההרצאה תעסוק בתופעה המורכבת של שיתוף פעולה יהודי עם הגרמנים, תופעה שהיתה חלק בלתי נפרד ובלתי נמנע ממצב הכיבוש. שיתוף פעולה הוא חלק בלתי נפרד ממצב של כיבוש, שכן שני הצדדים – הכובש והנכבש – אינם יכולים להתקיים ללא קשר מתמיד ביניהם. משתפי פעולה הם המתווכים, הם אנשי הקשר העוברים מצד לצד ובכך מזינים ומקיימים את הקשר בין הצדדים. במילים אחרות, שיתוף פעולה בין כובש לנכבש הוא עניין מבני, הוא חלק בלתי נפרד ממלחמה וכיבוש. ההחלטה איזו התנהגות נחשבת שלילית וממילא נגועה בחוסר מוסריות, היא עניין שונה לחלוטין. את ההגדרות יוצרת החברה במהלך הכיבוש ובעיקר לאחריו, כאשר היא מנסה לגבש מחדש את גבולותיה החברתיים והמוסריים, ותוך כדי כך להגדיר מי שייך ומי מודר. ההגדרות משתנות מחברה לחברה. בברית המועצות נשפטו חיילים שנפלו בשבי על שיתוף פעולה עם האויב, כך גם נשים שהועסקו בנקיון משרדי הגסטפו. בצרפת ובמקומות אחרים נשים הועמדו לדין משום שקיימו יחסים קרובים עם חיילים גרמנים. במחנות העקורים של היהודים בגרמניה, ניסחה ההנהגה היהודית עבירה אחת ויחידה שהגדירה שיתוף פעולה כ"מעשים מזיקים כלפי היהדות", כלומר פגיעה ביהדות ולא באדם זה או אחר, ואילו בישראל נחקק בשנת 1950 החוק לעשיית דין בנאצים ובעוזריהם לפיו הועמדו לדין יהודים על עבירות פליליות "רגילות" כמו "חבלה" או "תקיפה". התוכן השונה שמעניקה כל חברה לתופעה של שיתוף פעולה הוא חלק בלתי נפרד מתהליך של גיבוש לאומי-חברתי הכרחי בסיומו של מצב הכיבוש. תהליך זה הוא שיוצר בסופו של דבר לא רק את ההגדרה המשפטית שתאפשר העמדה לדין, אלא גם את העבירה "החברתית".

את מורכבות התופעה, את הקושי להגדירה כ"טוב" או "רע" ואת היותה הכרח עבור הכובש והנכבש, אדגים באמצעות המקרה של דוד גרטלר מגטו לודז', שיהודי הגטו ראו בו מלאך חבלה שעבד עם הגסטפו, אך בו זמנית גם מלאך מושיע שהציל את הגטו מרעב. מתוך הסיפור המורכב הזה, שמספק אינספור נקודות מבט מהן אפשר לבחון את האיש ואת התופעה של שיתוף פעולה יהודי, בחרתי לדבר על מערכת היחסים הסבוכה בין גרטלר לגסטפו. מערכת יחסים זו שהתקיימה במשך כשלוש שנים מאפשרת ללמוד כיצד שני הצדדים ניצלו אותה כדי ליצור ולתחזק מרחב הכרחי של קשר הדדי בין הכובש לנכבש, כאשר כל צד טיפח אותו מטעמים ולמטרות שונים.

ההרצאה נסמכת על מסמכים מקוריים בלבד: מצד אחד, מסמכי הגסטפו בעניינו של גרטלר, ומצד שני – עדויות שמסר גרטלר בהזדמנויות שונות – משפטיות וחוז' משפטיות מהן ניתן ללמוד כיצד ראה את תפקידו בחיי הגטו. השילוב בין שני המקורות יוצר נקודת מבט שונה ומרתקת על מערכת הקשרים בין הכובש לנכבש, בין יהודי גטו לודז' לבין הגרמנים.

"עולם בפני עצמו": דמותה של משטרה היהודית בגטו וילנה בראי כתבים בני הזמן / לאה פרייס

משטרת הסדר היהודית בגטו וילנה הייתה מראשית הקמתה הארגון החזק והקובע בגטו. מלבד הסמכות להטיל עונשים על תושבי הגטו מפירי הסדר, המשטרה היהודית הייתה מעורבת בגיבוש התקנות שהסדירו את חיי היום יום של התושבים והחזיקה בבעלותה ציוד רב של יהודים שגורשו מן העיר או נרצחו שאותו חילקו לתושבי הגטו הנצרכים שהגישו בקשות. המייסד ומי שפיקד על הארגון הזה - "הקומנדנט" - היה יעקב גנס שמונה ביוני 1942 ל"ראש הגטו" (יו"ר היודנרט).

ההרצאה תעסוק בשאלות הבאות: כיצד הצטיירה דמותו של "הקומנדנט" ביומנים בני הזמן? לעניין זה אתייחס לדיוקנה של המשטרה בכלל שנבראה ועוצבה בצלמו ובדמותו של המפקד, יעקב גנס, ולמדיניות הנוקשה שהכתיב גם בהשוואה לגופי שיטור אחרים שהוקמו בתקופת הכיבוש הנאצי ברחבי מזרח אירופה, ובליטא בפרט,

עם זאת, מקריאה בכתבים בני הזמן מתברר כי דמותם של יעקב גנס ושל המשטרה היהודית הם רב משמעיות, המשטרה היהודית בוילנה בלטה אמנם באופייה הברוטאלי חסר הרחמים, והכותבים תיארו זאת ללא כחל וסרק, אך בד בבד, ככל שחלף הזמן, מגלים מרבית הכותבים הבנה לתפקודה במציאות המורכבת של הכיבוש הנאצי. תאורי דמותו של גנס, הכרעותיו המוסריות וגישתה של המשטרה היהודית שהייתה נתונה למרותו, מקבלים תפנית מעניינת עד שבעיני חלק מן הכותבים הוא מוצג כמרטיר, כמי שהקריב את חייו למען הכלל היהודי.

באופן כללי ההרצאה תדון בשאלות של השיפוט המוסרי וטיבו המפותל כפי שבאים לידי ביטוי בייצוגם של בעלי תפקידים ותפקודם במציאות רצחנית כפויה, במאבק חסר הסיכוי לביעור הרע, ובתחום החמקמק שבין הרע והטוב (האיזור האפור).

**פעולות ההצלה של פליטים מאירופה בידי הקהילה היהודית במרוקו בימי המלחמה/
ד"ר יגאל בן-נון**

ההרצאה תדון ביהדות מרוקו בימי שלטון וישי. בגורלם של שלושה חוקים אנטי יהודיים. בנחיתת בעלות הברית בצפון אפריקה ובמבצע לפיד. תדון בפרשת עשרות מחנות הכליאה ומחנות העבודה השונים באזורים שונים במרוקו ובמעמדם של יהודי מרוקו לעומת יהודים ממדינות זרות. ההרצאה תדון ביחסו של המלך מוחמד החמישי ליהודים ובפרשת חתימתו על הצווים האנטי יהודיים. היא תדון בעיקר במבצע להצלת יהודים שברחו מאירופה וקליטתם במשפחות יהודיות ובמערכת היחסים שנוצרה ביניהם ובוועד שהוקם לשם כך ובדמותה המיוחדת של יוזמת המבצע: קאזס בן־עטר הלן 1979-1902 נולדה בטנג'יר. עורכת דין, הייתה נציגת הג'וינט בצפון־אפריקה. ביולי 1940, לאחר נפילת צרפת, הקימה בקזבלנקה ועד סיוע לפליטים (Comité d'Assistance aux Réfugiés Etrangers), ודאגה להם אצל השלטונות בהשגת האישורים באספקת מזון ודיוור. היא גייסה ארגונים מקומיים לעזרת הפליטים, יצרה קשר עם ארגוני סיוע בינלאומיים, והקימה רשת של ועדי סיוע בקהילות יהודיות. היא פעלה גם בשיתוף עם היא"ס-היס"ם, עם ארגון הקווקרים האמריקנים (American Friends Service Committee) ועם ועדי סיוע מקומיים שקמו ביוזמתה. עד 1948 התנגדה להגירת יהודים ממרוקו אולם שינתה את עמדותיה אחרי הקמת מדינת ישראל. הייתה חברה בהנהלות של מוסדות סיוע אחדים והתיישבה בצרפת בשנת 1960.